

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1032
MÂTÜRÎDÎLİK VE TASAVVUF
(ERKEN DÖNEM)

Dr. Yunus ERASLAN

ISBN: 978-625-8023-29-9

1. Baskı, Aralık 2021, Ankara, 1.000 Adet

© Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 17.12.2021
tarih ve 164 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

Yayıncı Sertifika No: 48058

BASKI: **TDV**
YAYIN MATBAACILIK TİC. İŞLETMESİ
BASİMEVİ | PRINTING HOUSE

Ostim OSB Mahallesi, 1256 Cadde No. 11
Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

MÂTÜRÎDÎLİK VE TASAVVUF (ERKEN DÖNEM)

Dr. Yunus ERASLAN

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında Gaziantep'te doğdu. 1995 yılında Gaziantep Ömer Özmimar İmam-Hatip Lisesinden, 2001 yılında da Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. 2015 yılında KSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU danışmanlığında “Eş’ariliğin Tasavvuf Üzerindeki Etkileri (Eş’arilik-Tasavvuf İlişkisi)” adlı teziyle yüksek lisansını tamamladı. 2019 yılında Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Mahmut ÇINAR danışmanlığında “Erken Dönemde Hanefî-Mâtürîdî Kelâm Sisteminin Tasavvufla İlişkisi” başlıklı teziyle doktor unvanını aldı.

2001 yılından beri yurdun çeşitli yerlerinde imam-hatip ve öğretmen olarak görev yaptı. 2020 yılından itibaren Kilis 7 Aralık Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesine intisap etmiş olup halen Kelâm ve İtikadî İslâm Mezhepleri Anabilim Dalı’nda öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Yunus ERASLAN evli ve üç çocuk babasıdır. Lisansüstü çalışmalarında Ehl-i sünnet’in iki önemli kolu olan Eş’arilik ve Mâtürîdîliğin tasavvufla ilişkisi üzerine araştırma yapan yazarın İslâm felsefeleri ve Bâtînîliğin melek anlayışı, tenâsüh, esmâ ve ahkâm konularında yayımlanmış makaleleri ve sempozyum bildirileri bulunmaktadır.

İÇİNDEKİLER

■

KISALTMALAR	IX
ÖN SÖZ	XI
GİRİŞ	1
1. Kapsam ve Sınırlılık	3
2. Amaç	5
3. Yöntem	6
4. Kaynaklar	8
4.1. Kelâma Dair Eserler	8
4.2. Tasavvufa Dair Eserler	11

BİRİNCİ BÖLÜM TARİHÎ ARKA PLAN

1. Ebû Hanîfe	16
1.1. Ebû Hanîfe'nin Kelâm İlmiyle İlişkisi	16
1.2. Ebû Hanîfe'nin Zühdle İlişkisi	22
2. Ebû Hanîfe-Mâtürîdî Arası Dönemde Tasavvufî Hareketler	29
2.1. Hanefî Coğrafyada Bir Zühd Hareketi Olarak Kerrâmiyye	29
2.1.1. Kerrâmiyye'nin Hanefîlikle İrtibatı	34
2.1.2. Kerrâmiyye'nin Zühd ve Tasavvuf Yönü	38
2.2. Melâmetîlik	42
2.2.1. Melâmet Kavramı ve Melâmetîlik	42
2.2.2. Melâmetîliğin Hanefîlikle İlişkisi	45
2.2.3. Aykırı Akımların Hanefî-Mâtürîdîlikle İlişkisi	57
3. Hanefî-Mâtürîdî Kültür Havzasında Zühd ve Tasavvuf	61
3.1. Semerkand'da Bulunan Hanefî Zâhidler	63
3.2. Buhara'da Bulunan Hanefî Zâhidler	69
3.3. İmam Mâtürîdî ve Tasavvuf	74

3.3.1. Mâtürîdî'nin Zühhd ve Tasavvufa Dair Bakış Açısı.....	79
4. Hanefî-Mâtürîdî Kültür Havzasında Etkili Olan Tarikatlar.....	90
4.1. Melâmetiliğin Uzantısı Olan Tarikatlar.....	90
4.1.1. Ahmed Yesevî'nin Sünniliği Meselesi.....	94
4.1.2. Yeseviliğin Hanefî-Mâtürîdî Kelâm Okuluyla İrtibatı	99
4.1.3. Yeseviliğin Uzantısı Konumunda Bektaşilik.....	104
4.2. Hanefî-Mâtürîdîlik ve Hâcegân-Nakşibendî Tarikatı	106
4.2.1. Melâmetiliğin Hâcegân-Nakşibendî Tarikatı Üzerindeki Etkileri.....	110

İKİNCİ BÖLÜM ULŪHİYYET

1. Tevhîd	121
1.1. Fenâ ve Sûfilerin Tevhîd Anlayışı.....	131
1.2. Tevhîd-i Vücûdî ve Tevhîd-i Şuhûdî.....	136
1.3. Kerrâmiyye ve Tecsîm Görüşü	141
2. Zat-Sıfat İlişkisi.....	146
3. Rû'yetullah.....	155
4. Mârifetullah.....	160
4.1. Mârifetullahın Şekli	165
4.2. Mârifetullaha Ulaşmada Aklın Rolü.....	167
4.3. Mârifetullahta Fıtrat Delili	174
5. Allah Sevgisi.....	178
6. Allah Korkusu	188
7. Zikrullah ve Allah'ı Tesbîh	195
8. Allah Yolunda Mücâhede ve Nefis Tezkiyesi	203
8.1. Nefis Tezkiyesi	206
8.2. Zühhd ve Dünya Sevgisi.....	212

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM NÜBÜVVET VE VELÂYET

1. Hanefî-Mâtürîdî Kelâm Okulunda Nübüvvet	225
1.1. Kelâm ve Tasavvuf Açısından Velâyet	232
1.2. Velâyet Kavramının İçeriği ve Tasnifi.....	238
1.3. Nübüvvet ve Velâyet Açısından Üstünlük Tartışması.....	244
2. Vahiy ve İlham	248
2.1. Vahiy ve Peygambere İlham Edilmesi	257
2.2. Peygamberlerin Dışındaki İnsanlara Vahyedilmesi ve İlham	262

2.3. İnsanların Dışındaki Varlıklara Vahyedilmesi	268
2.4. Mâtürîdî'nin İlhamı Karşı Genel Tavrı ve İlhamın Hücet Değeri	270
3. İsmet ve Hıfz	276
3.1. Peygamberlerin İsmeti.....	280
3.2. Müminlerin İsmeti.....	284
3.3. Mutlak Masumiyetin Reddi	289
3.4. Sûfîler Açısından İsmet ve Hıfz	293
4. Mûcize ve Keramet.....	296
4.1. Mûcize.....	297
4.2. Keramet	299
4.3. Mûcize ile Keramet Arasındaki Farklar	309

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESMÂ VE AHKÂM

1. İman Anlayışı ve Kalbî Fiillerin Önemi	319
1.1. İmam Mâtürîdî'de İman ve Kalp	326
1.2. Horasan-Mâverâünnehir Tasavvuf Anlayışında İman	331
1.3. Kerrâmiyye'nin İman Anlayışı.....	335
1.4. Kalp Eyleminin Tasavvuftaki Karşılığı Olarak İhlâs Kavramı.....	339
2. İman-Amel İlişkisi.....	342
3. İmanın Artıp Eksilmesi	350
4. Günah İşleyenin Dünya ve Ahiretteki Durumu.....	355
5. İmanda İstisna	361
6. İman ve İslâm.....	362
7. İmanda Eşitlik.....	365
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	369
KAYNAKÇA.....	377

KISALTMALAR

■

AÜ SBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
AÜİİF	: Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AYÜ	: Ahmet Yesevi Üniversitesi
b.	: bin, İbn
by.	: Baskı yeri yok
bk.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ÇÜİFD	: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ed.	: Editör
Hız.	: Hazreti
h.	: Hicri
İÜİFD	: İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
KÜİFD	: Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
nşr.	: Neşreden
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
öl.	: ölüm tarihi
sy.	: Sayı
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
SÜ SBE	: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Baskı tarihi yok
UÜİFD	: Uludağ üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
MÜİFD	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
YEK	: Yazma Eserler Kurumu

ÖN SÖZ

■

Tarihî süreçte kelâm ilmi iki disiplinle daha çok etkileşim hâlinde olmuştur. Bunlardan birincisi felsefe diğeri ise tasavvuftur. Her iki disiplinle ilişkisi kelâmın gündeminin ve ilgi alanının söz konusu disiplinler lehine şekillenmesinde belirleyici unsur olmuştur. Felsefe ile ilişkisinde kelâmın ilgi alanı genişlerken, tasavvufla ilişkisinde bir daralma söz konusu olmuştur. Dolayısıyla kelâm ilminin tarihî süreçte yörüngesini tespit etmeye çalışırken söz konusu disiplinlerle ilişkisi ve etkileşiminin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu bağlamda gerek Eş'arî gerekse Hanefî-Mâtürîdî kelâm sistemlerinin düşünce yapılarını anlamaya çalışırken tasavvuf ve sûfilere bakış açılarını da dikkate almak, Ehl-i sünnet kavramını anlama noktasında daha bütüncül bir bakış açısı sağlayacaktır.

İslâm düşüncesinin erken dönemlerinde disiplinlerin henüz bölümlere ayrılmadığı bir süreçte bir âlimin birden çok nitelemelere sahip olması, modern dönemde onları belli bir düşünce kalıbına hasretmeden bütüncül bir perspektiften bakmayı gerektirmiştir. Bu itibarla modern zamanların indirgemeci ve ayrıştırıcı bakış açısından en çok mağdur olan Mâtürîdî ve ona hasredilen düşünce yapısı olsa gerektir. Zira o ve ona nispet edilen düşünce yapısı bir yandan daha çok *Kitâbü't-Tevhîd* üzerinden Mu'tezile akılcılığına yaklaştırılmaya çalışılırken, diğer yandan da sûfimeşreb bir şekle büründürülmek suretiyle tasavvuf ve sûfilerin meşruiyet güvencesi hâline getirilmiştir. Burada özellikle belirtilmesi gereken husus ise Hanefî-Mâtürîdî kelâmcılarının ilham konusundaki görüşlerinden yola çıkılarak, tasavvufla arasına mesafe konulmasıdır. O ve temsil ettiği düşünce sistemi kendi

zamanının bağlamından koparılarak modern zamanların ihtiyaçları doğrultusunda bir inşa faaliyetine kurban edilmiştir. Bu durumda Ebû Hanîfe'den başlayarak Hanefî-Mâtürîdî kelâm sisteminin tasavvufla ilişkisine bütüncül bir açıdan bakmak gerekmektedir. Bu bağlamda meselenin tarihî arka planı ve alt yapısından başlayarak kelâm ve tasavvufun ilgi alanına giren konular açısından irdelenmesi bizi bu inşa faaliyetlerinden farklı sonuçlara götürmektedir.

Bu ve benzeri sâiklerden hareket ederek çalışmamızda erken dönem Hanefî-Mâtürîdî kelâm sisteminin tasavvufla ilişkisi kendi zamanında ve bağlamında değerlendirilmeye çalışılmıştır. Şu hususun peşinen belirtilmesi gerekir ki, bu çalışmadaki amacımız, başta Ebû Hanîfe ve Mâtürîdî olmak üzere Hanefî-Mâtürîdî kelâmcılarını kendilerine biçilen akılcı kimliğin aksine sûfîmeşreb bir kimlikte değerlendirmek değildir. Bilakis Hanefî-Mâtürîdî kelâm sistemini akılcı ve mistik kutupların ortasında bir yerde konumlandırarak, her ikisine olan mesafesini ortaya çıkarmaktır.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde meselenin tarihî arka planına değinilerek, Hanefî-Mâtürîdî kültür havzasında varlık gösteren kelâmî ve tasavvufî hareketlerin ortak yanları belirlenmeye çalışılmıştır. Ancak burada hiçbir tasavvufî akım ve oluşum Hanefî-Mâtürîdî kelâm sisteminin tasavvuftaki karşılığı ve izdüşümü olarak değerlendirilmemiştir. Gerek Hanefî-Mâtürîdî kelâm sistemini gerekse herhangi bir tasavvuf okulunu aynı zihniyetin farklı disiplinlerdeki şubeleri ve birbirlerinin karşılığı olarak kabul etmek, modern zamanlardaki bakış açısının içine düştüğü yanılgıları tekrar etmekten öte bir fayda sağlamaz. İkinci bölümde mesele kelâm ve tasavvufun en önemli konusu olan ulûhiyyet bağlamında her iki disiplinin ilgi alanına giren konular açısından çapraz bir şekilde ele alınmıştır. Üçüncü bölümde kelâm ve tasavvuf ilişkisinin en açık bir şekilde ortaya konulduğu nübüvvet konuları velâyet, ilham, ismet ve keramet bağlamında incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise erken dönem kelâm ilminin en önemli konusu olan esmâ ve ahkâm konuları sosyal boyutuyla kelâm ve tasavvuf açısından ele alınmıştır. Sonuç bölümünde kısa bir değerlendirme yapılarak çalışmada varılan sonuçlar sıralanmıştır. Eserin konuyla ilgili her şeyi ortaya koyduğunu söylemek mümkün

olmamakla birlikte, erken dönemle ilgili yapılacak yeni çalışmalara bir katkı sunacağı kanaatindeyiz. Bu vesileyle çalışmamızın meydana gelmesinde her türlü destek ve yardımlarıyla bize rehberlik yapan kıymetli hocam Prof. Dr. Mahmut ÇINAR Bey'e, vermiş olduğu editöryal destekten dolayı Doç Dr. Fatih KURT Bey'e ve kisve-i taba bürünmesinde katkı sunan Türkiye Diyanet Vakfına teşekkürü bir borç bilirim.

Dr. Yunus ERASLAN